

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

وجیزه‌ی تاریخ قرآن

مهدی اسمعیلی صدرآبادی
سارا حیدری

سرشناسه	: اسمعیلی صدرآبادی، مهدی، ۱۳۶۵-
عنوان و نام پدیدآور	: وجیزه‌ی تاریخ قرآن/ مهدی اسمعیلی صدرآبادی، سارا حیدری.
مشخصات نشر	: تهران، کلک مشاطه، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۲ص. : جدول
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۹۶۰۲۷-۳-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: قرآن - تاریخ
موضوع	: Qur'an- - History
موضوع	: اسلام - تاریخ
موضوع	: Islam- - History
شناسه افزوده	: حیدری، سارا، ۱۳۶۶-
شناسه افزوده	: Heidari, Sara
رده بندی کنگره	: BP ۷۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۱۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۷۷۶۴۱۹

نویسندگان: دکتر مهدی اسمعیلی صدرآبادی - سارا حیدری

عنوان: وجیزه‌ی تاریخ قرآن

طراح جلد: محمدحسین عبدالغفوری

صفحه آرا: سیده طیبه حسینی

• چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸ • تیراژ: ۱۰۰۰ جلد • تعداد صفحات: ۲۰۲ صفحه • قطع: وزیری

• قیمت: ۴۸۰۰۰ تومان

همه حقوق چاپ و نشر برای مولفین محفوظ است.

تلفن سفارش کتاب: ۰۹۱۹۴۵۹۲۹۱۰

فهرست مطالب

فصل اول آغاز وحی	۱۵
در یک نگاه	۱۵
بیان تفصیلی	۲۱
تَخَنُّث	۲۱
حنیف	۲۲
ریشه و معانی حنیف	۲۳
تفاوت روش پیامبر و حنفاء	۲۴
رؤیای صادق	۲۴
سنّ پیامبر (ص)	۲۵
آغاز وحی	۲۶
جبرئیل امین	۲۷
حالت پیامبر پس از وحی در بازگشت به خانه	۳۰
وَرَقَّةُ بْنُ نَوْفَل	۳۰
فُتِرَتْ وَحی	۳۱
نکات این حدیث	۳۱
فصل دوم: چگونگی وحی	۳۳
در یک نگاه	۳۳
بیان تفصیلی	۴۰
وحی در لغت	۴۰
فرق میان وحی در یهودیت و مسیحیت	۴۲
وحی در قرآن	۴۳
کلمات و تعبیر دیگر یاد شده از پدیده «وحی»	۴۴
شهادت قرآن بر وحی محمدی (ص)	۴۵
سنّت و حدیث	۴۶

۴۷	 حدیث قدسی
۴۸	 چگونگی وحی
۴۸	 (۱) در قرآن
۴۹	 (۲) قول پیامبر (ص)
۴۹	 (۳) روایت شاهدان
۵۰	 مواقع فرود وحی
۵۱	 انواع صور وحی
۵۲	 صادق امین
۵۵	 معلمان موهوم
۵۷	 فصل سوم: در مدار وحی
۵۷	 در یک نگاه
۶۵	 بیان تفصیلی
۶۵	 وحی چیست؟
۶۸	 الهام و وحی
۶۹	 اقسام وحی ظاهر
۶۹	 تفاوت وحی بر انبیاء و الهام از نظر عرفا
۷۰	 افسانه غرائیق
۷۱	 اعتقادات عرب جاهلی درباره این بت ها
۷۲	 دلایل ردّ «افسانه غرائیق»
۷۵	 بررسی لغوی غرائیق
۷۵	 بررسی عقلی
۷۵	 بررسی تاریخی
۷۶	 پیامبر و فراموشی
۸۰	 رسول و نبی
۸۳	 فصل چهارم: نزول قرآن
۸۳	 در یک نگاه
۸۶	 بیان تفصیلی
۸۶	 معانی لغوی «نزول»
۸۷	 معانی نزول در قرآن

اختلاف در معنای انزال.....	۸۷
مراحل نزول.....	۸۸
لیلة القدر.....	۹۲
کلمات قرآن از کیست؟.....	۹۲
تقسیم‌بندی زُهری در تعریف وحی.....	۹۲
نزول پس از حکم.....	۹۸
فصل پنجم: تألیف قرآن در زمان رسول خدا(ص).....	۹۹
در یک نگاه.....	۹۹
بیان تفصیلی.....	۱۰۶
الف) حفظ در سینه‌ها.....	۱۰۶
جمع‌آوری قرآن.....	۱۰۶
مراقبت پیامبر(ص).....	۱۰۷
حافظه عرب.....	۱۰۹
کوشش صحابه.....	۱۰۹
حافظان قرآن.....	۱۱۰
نام حاملان قرآن در روایات.....	۱۱۳
ب) نوشتن قرآن.....	۱۱۳
کاتبان وحی.....	۱۱۴
نویسندگان دوران مکه.....	۱۱۵
نویسندگان دوران مدینه.....	۱۱۵
آیات قرآن را روی چه می‌نوشتند؟.....	۱۱۷
تألیف قرآن.....	۱۱۹
فصل ششم: جمع قرآن در زمان ابوبکر.....	۱۲۵
در یک نگاه.....	۱۲۵
بیان تفصیلی.....	۱۲۸
نخستین جامع قرآن.....	۱۲۸
رویداد یمامه.....	۱۲۸
پیشنهاد عمر.....	۱۲۹

- ۱۳۱ دو آیه آخر سوره توبه.
- ۱۳۲ همکاران زید.
- ۱۳۳ علت انتخاب زید ۲۱ ساله.
- ۱۳۳ این نسخه بر روی چه بود؟
- ۱۳۴ تاریخ گردآوری.
- ۱۳۴ این نسخه چه شد؟
- ۱۳۵ سنجش کار زید.
- ۱۳۵ انگیزه ابوبکر.
- ۱۳۶ انگیزه اصلی چه بود؟
- ۱۳۷ فصل هفتم: مصاحف همزمان ابوبکر.
- ۱۳۷ در یک نگاه.
- ۱۴۴ بیان تفصیلی.
- ۱۴۵ بیست مورد از مصاحفی که در زمان ابوبکر وجود داشته است.
- ۱۴۵ ۱- مصحف فاطمه (ع).
- ۱۴۶ ۲- سالم.
- ۱۴۶ ۳- ابوزید.
- ۱۴۶ ۵- مُعَاذ بن جَبَل.
- ۱۴۶ ۶- اُم ورقه.
- ۱۴۷ ۷- اُبَی بن کعب.
- ۱۴۹ ۸- ابن مسعود.
- ۱۵۱ ۹- مصحف ابوالدرداء.
- ۱۵۱ ۱۰- مقداد بن اسود.
- ۱۵۱ ۱۱- علی بن ابی طالب.
- ۱۵۴ ۱۲- ابوموسی اشعری.
- ۱۵۴ ۱۳- مصحف حفصه.
- ۱۵۵ ۱۴- زید بن ثابت.
- ۱۵۵ ۱۵- مُجَمَّع بن جاریه.
- ۱۵۵ ۱۶- عایشه.
- ۱۵۵ ۱۷- عُقْبَه بن عامِر.

۱۸-م سَلَمَه.....	۱۵۶
۱۹- عبدالله بن عمرو.....	۱۵۶
۲۰- انس بن مالک.....	۱۵۶
فصل هشتم: جمع قرآن در زمان عمر.....	۱۵۷
در یک نگاه.....	۱۵۷
بیان تفصیلی.....	۱۵۹
عمر و جمع قرآن.....	۱۶۰
اهتمام به کار قرآن.....	۱۶۱
مصحف عمر.....	۱۶۲
فصل نهم: یکی کردن مصاحف در زمان عثمان.....	۱۶۳
در یک نگاه.....	۱۶۳
بیان تفصیلی.....	۱۷۰
اختلافات.....	۱۷۰
روش انجمن.....	۱۷۲
پیوستگی سوره انفال و توبه.....	۱۷۴
سوزاندن مصاحف.....	۱۷۵
تاریخ گردآوری.....	۱۷۵
نظر علی بن ابی طالب درباره مصحف جمع‌آوری‌شده به دستور عثمان.....	۱۷۶
ارزیابی کار عثمان و هیئت مأمور به جمع مصحف.....	۱۷۶
اشکالات.....	۱۷۷
نشانه های اقدام عثمان جهت توحید مصاحف که با مصلحت عمومی منطبق شد.....	۱۷۸
در اینکه چند نسخه نوشتند و به کجاها فرستاده شد اختلاف نظر هست.....	۱۷۹
توزیع قرائت‌های ده‌گانه.....	۱۷۹
فرستادن صحابه.....	۱۸۰
مصاحف عثمانی چه شدند؟.....	۱۸۰
رواج مصاحف عثمانی.....	۱۸۲
نویسندگان مصاحف.....	۱۸۲
ادوار جمع قرآن از نظر تاریخی.....	۱۸۳

۱۸۴	مصاحف دیگر.....
۱۸۴	مصحف ابن عباس.....
۱۸۴	عبدالله بن زبیر.....
۱۸۴	عبدالله بن عمیر.....
۱۸۴	اسود بن یزید.....
۱۸۴	غُلَقمه بن قیس.....
۱۸۵	حطّان.....
۱۸۵	سعید بن جبیر.....
۱۸۵	طلحه بن مُصَرِّف.....
۱۸۵	عِکْرَمَه.....
۱۸۵	مجاهد.....
۱۸۵	عطا بن ابی ریاح.....
۱۸۵	ربیع بن خُثَیم.....
۱۸۵	اعمش.....
۱۸۶	امام جعفر صادق(ع).....
۱۸۶	مصاحف دیگری که از تابعان و محدثان به نام گفته‌اند.....
۱۸۶	صالح بن کیسان.....
۱۸۶	حارث بن سوید.....
۱۸۶	محمد بن ابی موسی شامی.....
۱۸۶	احمر بن شُمَیط.....
۱۸۷	فصل دهم: مکی و مدنی در قرآن.....
۱۸۷	در یک نگاه.....
۱۹۲	بیان تفصیلی.....
۱۹۲	ملاک و ضوابط تشخیص سوره‌های مکی و مدنی.....
۱۹۳	فایده این شناسایی.....
۱۹۳	راه شناسایی.....
۱۹۴	خصائص سوره‌های مکی و مدنی.....
۱۹۴	ضوابط تشخیص سور مکی (خصائص کلی سور مکی).....
۱۹۴	امتیازات سور مکی (خصوصیات شایع آیات و سور مکی).....

۱۹۵.....	ضوابط تشخیص سور مدنی (خصائص کلی سور مدنی)
۱۹۵.....	امتیازات سور مدنی (خصوصیات شایع آیات و سور مدنی)
۱۹۵.....	ترتیب سور مکی و مدنی و اختلاف آن.....
۱۹۶.....	سور بیست‌گانه مدنی.....
۱۹۶.....	انواع سور مکی و مدنی.....
۱۹۷.....	تقسیمات دیگر.....
۱۹۸.....	اشاره‌ای به اقدامات مستشرقان.....
۱۹۸.....	ویلیام مویر و آلویس اشپرنگر.....
۱۹۹.....	ویل.....
۱۹۹.....	گریم.....
۱۹۹.....	هرشفلد.....
۲۰۰.....	تست های کتاب تاریخ قرآن رامیار.....

مقدمه

خلاصه نویسی مهارتی است که در ادبیات پژوهشی از آن به مرور نویسی یاد می شود و در بسیاری از کشورهای غربی مرسوم است و حتی در منابع دینی ما نیز می توان نمونه های زیادی از آن را ملاحظه نمود. خلاصه نویسی به نوعی عکس برداری از متن در مقیاسی کوچکتر است نه صرفاً انتخاب گزینشی از هر مطلب به سلیقه تدوین کننده آن، بنابراین با این روش می توان علاوه بر آشنایی با افکار و دستاوردهای یک مولف و دستیابی به چشم انداز یک اثر برای آن دسته از افرادی که مجال کافی جهت مطالعه اصل کتب مورد نظرشان را ندارند و یا بعضاً به علت پاره ای محدودیت ها امکان دسترسی به منابع اصلی را ندارند اقدامی موثر و مفید به فایده انجام داد. از فواید بهره گیری از منابع تلخیص شده می توان به تسهیل برخورداری از محتویات کتاب در حجمی کمتر، ایجاد انگیزه جهت مطالعه تمام و کمال مطالب، بخاطر سپردن راحت مطالب، حذف مطالب غیرضروری، مشخص نمودن مطالب اصلی و فرعی، حفظ اصالت عبارات و محتوا و نهایتاً دریافت پیام اصلی و محوری مولف اشاره نمود. بر این اساس می توان گفت این روش از ابزارهای آمادگی کنکور است که با توجه به نتیجه رضایت بخش آن در دهه های اخیر از سوی داوطلبان مورد استقبال قرار گرفته است. استفاده از این کتب علاوه بر استفاده بهینه از زمان، توجه داوطلبان را بر نکات مهم و مورد نیاز معطوف نموده و از توجه به نکات غیرضروری جلوگیری کرده و این مسئله خود سبب افزایش بازدهی و کارایی عملکرد ذهن می شود. به ویژه این منابع برای داوطلبانی که منابع اصلی را مطالعه نموده اند و در پی مرور مطالب و اختصاص وقت و تمرکز بر نکات مهم هستند، بسیار مفید است. علاوه بر نقش این روش مطالعاتی در آزمون کتبی، کتب حاضر

جهت آمادگی در مصاحبه دکتری نیز مؤثر می‌باشد و با توجه به فرصت محدود پس از آزمون کتبی، مطالب مفیدی را در اختیار داوطلب قرار خواهد داد. کتاب پیشرو تلخیصی از تاریخ قرآن رامیار، از منابع آزمون دکتری می‌باشد که سعی شده با توجه به تجربیات سال‌های گذشته و هشت آزمون برگزار شده طی سنوات اخیر، مجموعه کامل و مفیدی جهت موفقیت در آزمون کتبی و مصاحبه دکتری، در اختیار داوطلبان قرار دهد. در این اثر صرفاً مباحثی ذکر شده که در کنکور دکتری دارای اهمیت هستند و فصل‌ها و مباحث بدون سابقه‌ی طرح سوال در سال‌های اخیر حذف شده است. در نتیجه با این رویکرد مطالب مذکور در دو بخش تحت عنوان در یک نگاه و بیان تفصیلی ارائه گردیده است.

شایسته است در پایان ضمن قدردانی از کسانی که در تلخیص این اثر مجموعه مکین را باری نمودند، از خداوند متعال برای آنان آرزوی توفیق روزافزون را از خداوند مسئلت داشته و از تمامی داوطلبان خواهشمندیم با ارائه نظرات و ارسال پیشنهادات سازنده خود به آدرس الکترونیکی mm.makin97@gmail.com ما را در راستای کیفیت‌بخشی و افزایش غنای این مجموعه یاری رسانند.

مهدی اسمعیلی صدرآبادی

تابستان ۱۳۹۸

فصل اول: آغاز وحی

دریک نگاه

شهادت قرآن بهترین راهنما از دوران تَحَنُّث و تفکرات نبی(ص) است: «ما كُنْتُ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَ لَا الْإِيمَانُ وَ لَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَ إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» و «وَ مَا كُنْتُ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَ لَا تَخْطُهُ يَمِينُكَ إِذَا لَا تَرَابَ الْمُبْطِلُونَ».

نزول ناگهانی وحی + ناامیدی از اینکه مورد نزول وحی قرار گیرد و دعوت مردم ← اخلاص مطلق نبی ظاهراً پیامبر پس از بعثت باید «تَحَنُّث» را ترک کرده باشد ← سنت شرعی نبود و در دوره اسلامی اعتکاف در مسجد بود ← دوره دعوت جامعه به حق و مقاومت در راه حق.

برخی روایات ← عبدالمطلب برای نخستین بار در غار حراء، ماه رمضان را تَحَنُّث گزید. پس از آن ورقه بن نوفل و ابومایه بن مُعْبِرَة از او پیروی کرده ← انزوا حاکی از احترام مردم به ماه رمضان یا نشانه‌ای از این عادت سابقه و ریشه قدیم تری داشته است.

حنیف(حنفاء یا أحناف)

۱-عربی ← معتقدین به اصیل بودن جریان حنیفیت در عرب پیش از اسلام؛ ۲-سریانی یا عبری یا حبشی و...جریان حنیف بودن را تحت تأثیر روش‌های یهودی-مسیحی دانسته‌اند؛ ۳- معتقد به تشکّل و سازمان داشتن این جریان هستند؛ ۴-دسته‌ای هم برخلاف آن هستند.

حنیف در آثار اسلامی ← پیرو دین توحیدی اصیل و درست. ده بار در قرآن و جمع آن «حنفاء» دو بار آمده است. حنیف به‌خصوص در مورد حضرت ابراهیم(ع) بکار رفته.

کنار هم قرار گرفتن ساده حنیف و مسلم (آیه ۶۷ سوره آل عمران) کافی است که نشان دهد این نام خاص دسته مذهبی معینی نبوده و «حنفاء لله» آن را تأیید می‌کند.

وجود حنیفیت به‌عنوان یک سازمان متشکّل پیش از اسلام (ادعای اسپرنگر) در قرآن تأیید نمی‌شود.

اهمیت آیه ۳۰ سوره روم: حَنِيفِيَّتْ در برابر بت‌پرستی و مذاهبی است که دچار تحریف شده‌اند—پس مذهب اصیل، ذاتی، فطری و خالص اولی است. آیه مسلماً مکی است و رد نظر آنان که می‌گویند بعد از اینکه پیامبر در مدینه از ایمان یهود مدینه ناامید شد، آیات مربوط به حَنِيفِيَّتْ ابراهیم نازل گردید و سال‌ها پیش از هجرت امر به پیروی از دین فطری حنیف تأکید شده است.

«إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» به قرائت عبدالله بن مسعود—«إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ» یاد کردن از اسلام به نام حنیفیت.

حنیف گاهی معادل مسلم بکار رفته و حَنِيفِيَّتْ (حَنِيفِيَّتْ) برای دین ابراهیم یا اسلام خیلی رواج بیشتری داشته است.

پیامبر: «بَعَثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ» مبعوث شدم به دین حنیف آسان در برابر آن جنبش‌های زاهدانه یا حدیث «أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ، الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ».

ریشه و معانی حنیف

۱- به‌طور کلی—مسلمان

۲- مسعودی—ریشه سریانی حنیفو^۱—کافر یا فردی دارای فرهنگ یونانی (صابئین را جزء حنفاء به شمار می‌آورد) شاید این مطلب از طریق ثابت بن قره به مسعودی رسیده باشد.

۳- آرامی- کنعانی (حَنِيفٌ)—منافق و کافر. مسیحیان به همین معنی به کار می‌بردند.

۴- یعقوبی در داستان شاول (طالوت) و داود—فلسطینی‌ها را حنفاء ستاره‌پرست می‌خواند.

۵- ابن العبری—حَنِيفَه سریانی را در مورد صابئین به کار می‌برد.

۶- هرشفلد—تَحْنُثْ عربی شده تَحِينُوت^۲ و یا تَحِينُوث، عبرانی—نماز خدا.

۷- لیل و داچ—مشتق از عبری.

۸- لهماوزن—یک عیسوی زاهد، دخویه: کافر.

۹- مارگلیوت—مسلمان.

۱۰- مستشرقانی مانند نولدکه و بوهل—مشتق از تَحْنُفْ (ریشه عبری آن را به کلی رد می‌کنند).

۱۱- علمای اسلامی (مانند طبری)—«تَبَرُّر» فرمان‌برداری کردن». حج، ختان، مخلص و استقامت بر دین ابراهیم و کسی که از دین باطل به اسلام تمایل کند حنیف خوانده‌اند.

۱۲- راغب اصفهانی—کسی که از ضلالت به استقامت (استواری و هدایت) میل کند.

۱۳- ابن هشام—تَحْنُثْ از تَحْنَفْ—تبدیل حرف «ث» به «ف» در تلفظ عربی—تَحْنُثْ = حنیف شدن و از حنفاء قرار گرفتن است. رد این نظریه توسط ابوذر خشنی: إثم به معنی گناه و تَأْثِم خروج از گناه—گاهی باب تَفَعَّل برای خروج از معنای فعل می‌آید. حِنْث (گناه) در باب تَفَعَّل—تَحْنُثْ (از گناه بیرون شدن) احتیاجی

¹ - Hanpo

² - tehinnot

به ابدال نخواهد بود. آشکار بودن نقطه ضعف در توجیه هرشغل و همفکرانش.

ورقه بن نوفل، عبدالله بن جحش، عثمان بن حُورث و زید بن عمرو ← سرزنش انحراف مردم و پرستش بتان و برخاستن در جستجوی دین حق

تفاوت روش پیامبر و حنفاء

روش پیامبر	روش حنفاء
نکوهش پرستش بتان و فراخواندن مردم به شرع تازه‌ای	عدم قبول رسوم زمانه و عدم قیام و اقامی علیه آن
صاحب دعوت و رسالت و مکلف به ابلاغ رسالتش به جهانیان	تکلیف به ابلاغ در آئینشان در کار نبود، اگر دعوتی شده همراه با سخنی نرم و آرام بوده و پیروانشان در حدود دوستان و همفکران خودشان بود

رؤیای صادق

ابو نعیم از علی بن حسین (ع) از آباءش: نخستین چیزی که بر رسول خدا آمد، رؤیای صالحه بود. امیر مؤمنان: «رؤیای انبیاء وحی است».

عایشه: «آغاز پیامبری او که خداوند خواست به او کرامت کند» رؤیای صادق، صالحه بود. او رؤیائی نمی‌دید مگر مانند سپیده دم.

ابن شهاب زهّری: در آغاز خداوند رؤیا را به پیامبر گرمی نمایاند و این کار بر او (ص) دشوار نمود. آن را به خدیجه بازگفت و خدیجه گفت: بشارت باد بر تو. خداوند جز خیر و نیکی بر تو نخواهد خواست.

نقش مؤثر رؤیا در میان انبیاء در کتب یهود هم با همه دست‌کاری‌ها، هنوز اثرش قابل مشاهده است.

در کتاب مقدس اصطلاح بیننده خواب و یا kolem در مورد نبی و یا معادل آن بکار رفته است، ← یکی از طرق درک وحی و الهام، رؤیا بود.

یکی از تهدیداتی که بر فریبکاران و انبیاء و گمراه‌کنندگان به کار می‌رود ← رؤیا نبینند ← متقدّمان، رؤیا را اعلانی از اعلانات الهی می‌دانستند.

رؤیاها ← مشاهده حوادث آینده توسط پیامبران (گاهی صریح و روشن و زمانی بدون تمیز زمان)

رؤیای پیامبران در قرآن

ابراهیم (ع) ← فرمان ذبح پسر خود را دریافت داشت.

یوسف ← سجده شمس و قمر و یازده کوکب را به خواب دید.

رسول خدا (ص) ← خواب دید که با صحابه خود به مسجدالحرام رفته، بعضی سر تراشیده‌اند و برخی تقصیر کرده‌اند و خداوند صدق و حقیقت خواب رسول خدا را بعد آشکار ساخت + رؤیایی برای آزمایش مردم بدو نموده شد.

علقمه: انبیاء قلوبشان نخست در خواب آماده می‌شود تا بعد، وحی نزول یابد.